

(Одеса)

## ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЇ ДИСКУРСУ

Статтю присвячено дослідженню дискурсу як одного з центральних і найбільш суперечливих понять у сучасній лінгвістиці. Висвітлено найвідоміші типології дискурсу. Систематизовано основні принципи та критерії поділу дискурсу на типи й підтипи.

Ключові слова: дискурс, текст, класифікація, типологія.

The article is devoted to the study of discourse as one of the Central and most controversial concepts in modern linguistics. The most known are displayed typology of a discourse. The systematizes the basic principles and criteria for the division of discourse on types and subtypes.

Key words: discourse, text, classification, typology.

Постановка проблеми. Одним із неоднозначних та широко обговорюваних у сучасній лінгвістиці є поняття дискурсу, який упродовжив наприкінці ХХ століття американський лінгвіст З. Харріс у статті, присвяченій аналізу мови реклами [10].

У 1980 – 1990-х роках збільшилась кількість досліджень дискурсу в різних галузях науки (філософії, семіотики, соціальної психології, теорії штучного інтелекту, літературознавства, теорії комунікації), у лінгвістичних напрямках (психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія).

Не зважаючи на визначеність і нормативність дискурсу у термінологічній системі інших галузей науки, у сучасному мовознавстві немає єдиного трактування, яке б охопило всі контексти його вживання. Наразі актуальним є вивчення лінгвістичних параметрів і класифікації дискурсу.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. У домені сучасних лінгвістичних розвідок активно вивчають дискурс, виокремлюючи різні його типи. Серед основних підходів до його розуміння виділяють такі: "мова, вища за рівень речення або словосполучення" (D. Schiffrin); усяке "вживання мови" (G. Brown, G. Yule); висловлювання (D. Schiffrin, H. Clark); текст у сукупності з екстралінгвістичними факторами, текст як цілеспрямована соціальна дія, компонент взаємодії людей та механізмів їхньої свідомості, "мова в житті" (Н. Арутюнова).

Найголовнішим компонентом будь-якого дискурсу є текст. Ці поняття є нероздільними, однак вони "не дзеркальні відображення один одного" (В. Богданов). Учасники комунікації, створюючи в процесі свого спілкування різноманітні типи дискурсу, одночасно породжують текст. Взаємодія дискурсу і тексту є основою їх типології.

На сучасному етапі "не все гаразд із критеріями виділення типів дискурсу, сфер і епізодів спілкування, – не всі типології можуть похвалитися логікою побудови класифікації, поки ще не систематизований емпіричний матеріал" [6, с. 210].

Метою нашої статті є висвітлення проблеми типології дискурсу. Мета зумовила розв'язання таких завдань: дослідити найвідоміші класифікації дискурсу; систематизувати основні принципи та критерії поділу дискурсу на типи й підтипи.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку лінгвістики поняття "дискурс" класифікують на підставі різноманітних властивостей та ознак.

Так, представник критичного дискурсивного аналізу Т. ван Дейк виділяє такі різновиди дискурсу: політичний, медичний, судовий, освітній та науковий, медіа-дискурс, корпоративний текст і мовлення [2].

Тип дискурсу – це "клас об'єднаних загальною комунікативною метою текстів, які застосовуються в типових ситуаціях спілкування, мають однакову прагматичну установку та спільні лінгвостилістичні риси" [3, с. 11].

Дж. Лакофф згідно з критерієм інтенсивності впливу виокремлює "звичайну розмову" і "персуазивний дискурс". Учений зазначає, що виділення типів дискурсу є досить складним завданням, оскільки будь-яка дихотомія щодо мови є умовною.

Запропонована О. Кожиним, О. Криловою та В. Одинцовим типологія дискурсу практично збігається з функціонально-стильовою. Ураховуючи екстралінгвальні умови і цілі спілкування в тій або іншій сфері суспільної діяльності, а також мовні характеристики тексту, вчені виокремлюють науковий, офіційно-діловий, газетно-публіцистичний і розмовно-повсякденний дискурси. На їх думку, функціональний стиль і дискурс є еквівалентними поняттями [4, с. 91-129].

Жанрова розмаїтість текстів, досліджуваних у сукупності з усіма екстралінгвальними чинниками їхнього існування спричиняє виділення художнього (В. Бурбело, Р. Комар, О. Островська) та поетичного (В. Карасик, О. Колесник) дискурсів.

Дослідники виділяють також фатичний дискурс (метадискурс), в основі якого знаходиться мета (регуляція комунікативних відносин "фатичної інтенції") з окремими різновидами фатичних жанрів (флірт, світська бесіда) тощо (Т. Винокур, В. Дементьев, Ю. Матюхіна). Дискурс можна класифікувати на рівнях мовленнєвої і комунікативної діяльності та рівні тексту (Л. Безугла). Залежно від сфери комунікації вирізняють поетичний, естетичний, науковий, критичний, педагогічний, юридичний, політичний та інші типи дискурсу (Н. Миронова).

Більшість наукових розвідок українських лінгвістів присвячено вивченню дискурсу в практичному ракурсі, тобто розгляді окремих різновидів дискурсу – раціонального (В. Буряк), публіцистичного (І. Соболева), газетного (С. Коновець), рекламного (Н. Волкогон), політичного (К. Серажим), літературно-критичного (Р. Бубняк), дискурсу національної ідентичності (О. Онуфрієнко), комунікативного (Ф. Бацевич) тощо. Проте, як справедливо зазначає К. Серажим, поза полем зору науковців усе ще перебувають такі важливі загальнотеоретичні проблеми, як виявлення суті та природи дискурсу, встановлення чіткої межі між текстом і дискурсом; комунікативні властивості й архітектоніка дискурсу; роль мовної особистості в дискурсі [8, с. 9].

Зокрема, сучасний вітчизняний лінгвіст Ф. Бацевич класифікує дискурс як комунікативне явище за такими комунікативними ознаками: виявами комунікації в суспільстві (комунікативний дискурс, мовний, вербальний, невербальний, сучасні дискурсивні практики, дискурс мовчання); комунікацією у межах окремих каналів (візуальний, слуховий, тактильний); виявом правил спілкування, способів викладу та втілення прагматичної мети мовців (етикетний, лайливий, дидактичний) [1, с. 153].

Систематизуючи різні типологічні дослідження, Ф. Бацевич розрізняє дискурс за ототожненням із предметом дослідження різних наук; сприйманням як вияву культурної комунікації;

етнокультурними особливостями спілкування; культурно-історичними особливостями комунікації; соціальними, віковими та статевими характеристиками учасників комунікації; типами та формами мовлення, принципами побудови повідомлення, його риторикою; характеристиками мовлення окремої людини і груп людей [1, с. 153-154].

Дискурс постає як найважливіша категорія комунікації, тому, як бачимо, має широкий поняттєвий діапазон.

"Дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом "форм життя", залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів" [1, с. 154].

Заслуговує також на увагу класифікація дискурсу вітчизняної дослідниці Д. Павлюк, яка серед можливих класифікаційних категорій називає функцію, ситуацію (зокрема її хронологічний вимір), авторство, жанрово-стильову специфіку, інституційні характеристики, матеріально-знакову форму.

Однією з найповніших вважають типологію дискурсу, запропоновану Г. Почепцовим, класифікація якого будується на основі різних типів семіотичних знаків (літературний, фольклорний, міфологічний, ритуальний, театральний, неофіційний (позацензурний), неправдивий, лайливий, етикетний дискурси та ін.). Дослідник виділяє також газетний, театральний, теле- і радіодискурси, кінодискурс, дискурс у сфері публік рилейшнз (ПР), рекламний, політичний, релігійний (фідеїстичний) дискурси [7, с. 75-90].

Особливу зацікавленість викликають деякі положення українських лінгвістів І. Шевченко та О. Морозової, котрі запропонували такі критерії розрізнення типів і підтипів дискурсу:

- 1) за формою: усний і письмовий;
- 2) за видом мовлення: монологічний або діалогічний;
- 3) за адресатним спрямуванням: інституційний і персональний (буттєвий);
- 4) за умов різних настанов і комунікативних принципів: аргументативний, конфліктний та гармонійний дискурси;
- 5) за соціально-ситуативним параметром: політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, діловий, рекламний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс), медійний дискурс (засобів масової інформації) тощо;
- 6) за різноманітними характеристиками адресанта й адресата: соціально-демографічний критерій (дитячий, підлітковий дискурси та дискурс людей похилого віку, дискурс жіночий і чоловічий, дискурс мешканців міста й села); соціально-професійний критерій: дискурс моряків, будівельників, шахтарів; соціально-політичний критерій (дискурс комуністів, демократів);
- 7) за функціональною та інформативною складовими: спілкування інформативне (емотивний, оцінний, директивний дискурси) та фатичне;

8) за критерієм формальності та змістовності у функціонально-стильовому аспекті відповідно до жанрів і реєстрів мовлення: художній, публіцистичний, науковий та інші, офіційний та неофіційний [9, с. 233-236].

На думку І. Шевченко та О. Морозової, статична типологія дискурсу як багатостороннє явище залежить від розробленої критеріальної бази, від "визнаних у лінгвістиці певного періоду евристичних засад нової парадигми". Отже, "типологія дискурсу завжди історично зумовлена та обирається дослідником згідно з потребами конкретного аналізу" [9, с. 234].

Не зважаючи на численну кількість різних типологій, В. Красних статус типу дискурсу надає лише національним дискурсам: російському, англійському, іспанському та ін. На думку науковця, вищенаведені різновиди "не є окремі типи (у точному значенні) дискурсу, а лише деякі модифікації останнього, певним чином "адаптовані" відповідно до тієї сфери, у якій він функціонує" [5, с. 114].

Огляд наукової літератури близького і далекого зарубіжжя, аналіз ситуації в україністиці щодо підходів та критеріїв класифікації дискурсів запропонований також у працях К. Серажим. Як справедливо зазначає дослідниця, класифікація дискурсів на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки перебуває ще на стадії розробки. Представники різних галузей гуманітарного знання пропонують широку гаму типологій дискурсів, котрі не тільки відрізняються за критеріями, покладеними в їхню основу, але й залежать від самого функціонально-діяльнісного навантаження цього терміна в інтерпретації вчених.

Зауважимо, що типологічно різні дискурси корелюють між собою, детермінують один одного й у своїй структурі мають спільні ознаки.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Відсутність спільної думки серед лінгвістів щодо визначення дискурсу породжує проблему створення його типології. Виділення того чи іншого принципу класифікації дискурсу залежить від його актуальності для сучасної лінгвістичної парадигми та напряму дослідження. Підставою для виокремлення відповідних типів дискурсу можуть бути формальні, функціональні, змістовні критерії. Поява нових типів та підтипів призводить до оновлення класифікації. Перспективою нашого подальшого дослідження є синтаксичний аналіз актуальних підтипів економічного дискурсу ЗМІ – новинного, газетного тощо.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – 376 с.
2. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация: сб. работ / Т. А. ван Дейк; пер. с англ., сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
3. Карпчук Н.П. Адресованість в офіційному та неофіційному англomовному дискурсі (комунікативно-прагматичний аналіз): Монографія / Н. П. Карпчук. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 162 с.
4. Кожин А.Н. Функциональные типы русской речи: Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов / А. Н. Кожин, О. А. Крылова, В. В. Одинцов. – М.: Высшая школа, 1982. – 223 с.

5. Красных В. В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? / В. В. Красных. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 375 с.
6. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 278 с.
7. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К.: ВЦ "Київський університет", 1999. – 308 с.
8. Серажим К.С. Термін "дискурс" у сучасній лінгвістиці / К. С. Серажим // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків: Константа, 2003. – С. 7-12.
9. Шевченко І.С. Проблеми типології дискурсу / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / За загальн. ред. Шевченко І. С.: Монографія. – Харків: Константа, 2005. – С. 233 – 236.
10. Harris Z. S. Discourse analysis: A sample text / Z. S. Harris // Language. – 1952. – Vol. 28. – P. 1-30; 474-494.